

Mihai Coman

**MASS-MEDIA,
RELIGIE,
SPAȚIU PUBLIC**

POLIROM
2020

Cuprins

<i>Cuvânt înainte</i>	7
Religia: definiții și caracteristici	11
Strategii de definire a religiei	13
Experiența religioasă.....	25
Religiozitate și credință.....	30
Forme alternative: de la religiile populare la religiile metaforice	35
Religii populare.....	36
Noile Mișcări Religioase (NMR)	45
Religii metaforice: de la pastafarieni la jediism	52
Religie și mass-media.....	59
Confruntare sau simbioză?	60
Religie, mediere, mediatizare.....	62
Interferențe și hibridizări.....	67
Studii de caz: sacralizări mediatice.....	71
Logicile sacralizării	86
Religie și Internet.....	93
Forme ale religiozității în cyberspațiu.....	94
Problema autorității și autenticității experienței religioase	98
Comunități și experiențe religioase online.....	102
Noi direcții ale cercetării.....	106
Religie și <i>popular culture</i>	109
Teme și simboluri religioase în <i>popular culture</i>	111
Elemente din <i>popular culture</i> cu utilizare religioasă	118
<i>Popular culture</i> ca religie	120
De la cultură la cult: eroi, oameni măreți, celebrități și vedete	124
Studiu de caz: serialul <i>The Young Pope</i>	135

Religie, politic și religie politică	147
De la religia civilă la religii politice	150
Religia politică și naționalismul religios	157
Religia și spațiul public	165
Considerații generale	165
Spațiul public și discursul religios	167
Legitimitatea spațiului public religios	171
Religie, spiritualitate și economie de piață	181
Religia ca alegere rațională	183
Piața produselor religioase	185
Spiritualitatea în întreprinderi și sacralizarea brandurilor	196
Studiu de caz: autosacralizarea Pro TV	203
<i>Bibliografie</i>	215

În cazul celebrităților, studiile consacrate cultului lui Elvis Presley în Graceland (Doss, 2002, 2005 ; Hervieu-Leger, 1993 ; Rodman, 1996 ; Segre, 2002) sau al lui Jim Morrison în cimitirul Père-Lachaise (Margry, 2008) au arătat transformarea și reconstrucția lentă a imaginii vedetei și apariția elementelor devoționale. Manifestările fanilor sunt analoge cu cele ale credincioșilor : crearea de altare (în spațiu și cyberspațiu), organizarea de pelerinaje, practica-rea de rituri devoționale (rugăciuni și ofrande) și experimentarea unor trăiri intense. Deși niciunul dintre aceștia nu crede că Elvis sau Jim ar putea fi integrați în panopia sfinților creștini, ei îi consideră totuși „o sursă de protecție și sprijin sufletească” (Doss, 2002, p. 79).

În mod paradoxal, elementele care au favorizat ritualizarea cuverturii medicale și mitologizarea imaginii lui Michael Jackson au fost și cele care au blocat transformarea imaginii sale în obiect de cult durabil, cât și crearea unui grup masiv, permanent de fani-adoratori. Trecerea sa a fost o ruptură în ordinea uzuală, a creat un interval liminal, care a declanșat comportamente sociale atipice, ușor de interpretat în cod ceremonial. În plus, construcția imaginii *din acel moment* a celebrității le-a permis jurnaliștilor să-l ipostazieze într-o figură „salvatoare”, venită dintr-o altă ordine și lume. Crearea și menținerea unui cult prin comportamentele ritualice ale adoratorilor cere timp și prezența unui obiect al adorației (cel mai adesea, un mormânt sau locul unui miracol). Michael Jackson a părăsit România după trei zile fulgurante, iar în urma lui nu a rămas nimic : scena concertului a fost mutată în altă parte, casa în care a stat a fost curățată, palatul președinției române, unde a filmat un clip, și-a reluat viața obișnuită. Singura urmă a trecerii lui a rămas în memoria audiențelor și în arhivele mass-media : ambele locuri ale efemerului.

Accidentul aviatic din Munții Apuseni¹

În după-amiaza zilei de 20 ianuarie 2014, o aeronavă de mici dimensiuni, care transporta un echipaj medical aflat în misiune, s-a prăbușit în Munții Apuseni. Inițial, toți cei șapte ocupanți ai aparatului de zbor au scăpat cu viață, în chip miraculos, însă târăgănarea operațiunilor de salvare a supraviețuitorilor din cauza unui șir de erori ale autorităților a dus la moartea a doi dintre ei : pilotul și o studentă aflată în practică. Din nefericire, nici Serviciul de Telecomunicații Speciale (STS), nici Ministerul Afacerilor Interne (MAI) sau Ministerul

1. Reiau și dezvolt aici o interpretare din Cristina Coman și Mihai Coman, „Crises, émotions et mythes”, în Christiana Constantopoulou (ed.), *Récits de la crise. Mythes et réalités de la société contemporaine*, Paris, L'Harmattan, 2018 (exceptând segmentele de analiză a cazului din perspectiva relațiilor publice).

Apărării (MA), nici Inspectoratul pentru Situații de Urgență (ISU) și nici Administrația Română a Serviciului de Trafic Aerian (ROMATSA) nu au fost capabile să ofere salvatorilor informații precise privind locul prăbușirii, într-o zonă păduroasă, la circa 1.400 de metri altitudine (deși avionul emitea semnale de ajutor și unul dintre doctori a vorbit timp de trei ore cu oficialitățile, până când i s-a descărcat telefonul mobil). În ajutorul victimelor au plecat și câteva sute de țărani din satele din zonă. Doi dintre aceștia i-au găsit cândva spre miezul nopții și au organizat îngrijirea și transportul lor până la mașinile Salvării, dar pilotul avionului (Adrian Iovan) și studenta stagiară (Aurelia Ion) erau deja decedați.

Mass-media a prezentat în direct (la televiziune, radio, online) căutările și a criticat cu vehemență erorile și bălbăielile autorităților. Publicul a reacționat imediat și pe forumurile online a curs o avalanșă de reproșuri și acuzații. Autoritățile s-au apărat folosind strategii simpliste de răspuns la criză.

Aceste justificări pot avea un temei real, dar ele își pierd orice relevanță atunci când pe celălalt taler al balanței se află acțiunea spontană și pricepută a unui grup de țărani din satele din zona accidentului, care, fără dotări tehnice sofisticate, au înfruntat frigul, ceața, întunericul și, în final, au reușit să găsească epava și să salveze o parte dintre victimele accidentului. Raționalitatea analizei cauzelor eșecului din discursul autorităților (în ciuda mobilizării de forțe) nu poate contracara emoțiile produse de moartea pilotului și a unei tinere studente stagiare și mânia declanșată de incapacitatea instituțiilor abilitate de a rezolva situația.

Discursul media¹ a fost caracterizat de două mari cadre (*frames*) de interpretare: consacrarea și condamnarea. În acest context ne interesează primul cadru, încercând să urmărim glisarea de la fabricarea eroilor la fabricarea sacralității. Acest proces s-a concretizat în trei construcții simbolice:

a) Consacrarea printr-un gest și o moarte eroice s-a aplicat pilotului Adrian Iovan: „eroul care a salvat cinci vieți prin sacrificiul suprem” (site-ul știrilor Pro TV); „Cel pe care moartea și-a așternut pelerina ticăloasă a fost chiar pilotul EROU Iovan. Prins în menghina fiarelor carlingii turtite, el a fost conștient peste o oră, dar celălalt EROU, Zamfir, medicul, n-a putut să-l scoată și să-l mențină medical în viață” (*Jurnalul Național*, 22 ianuarie 2014, p. 3). Și televiziunile au urmat același model: jurnalul Pro TV a prezentat „povestea pilotului Adrian Iovan, eroul care a salvat 5 vieți prin sacrificiul suprem”, iar cel al Antenei 1 l-a prezentat pe „Adrian Iovan, eroul cu o viață de... film”. Mai mult, televiziunile de știri i-au dedicat programe speciale, cu titluri-metafore menite să îi creeze o aură de erou

1. Le mulțumesc studenților care m-au sprijinit în strângerea bazelor de date.

veritabil: „Ultimul zbor al eroului Adrian Iovan” (România TV); „Adrian Iovan, înmormântat cu onoruri militare” (B1 TV); „Sute de oameni și-au luat ADIO de la eroul Adrian Iovan! Liber la elice, Căpitane!” (*Cancan*, 23 ianuarie 2014); „Cea mai neagră zi! Pilotul Adrian Iovan este plâns ca un erou înainte de a fi îngropat” (*Libertatea*, 22 ianuarie 2014).

- b) Consacrarea printr-o moarte de tip martiric. Cea mai tânără victimă a accidentului, o studentă la Medicină aflată în stagiu profesional, a fost descrisă prin formule care sugerau sacrificiul: „Prin jertfa făcută, Aura nu este doar un exemplu demn de urmat ce se va pierde în neant în timp, ci EROINA unei națiuni care ne-a arătat ce înseamnă sacrificiul suprem”; (*Adevărul*, vineri-duminică, 24-26 ianuarie 2014, p. 4); „Nu este doar o studentă conștiincioasă, ci un personaj altruist, care s-a sacrificat pentru a construi, în tăcere, un viitor mai bun pentru noi toți”; „După ce Dumnezeu vă salvează, ei văucid”, formulă care atribuie vinovăția supremă autorităților care nu au reușit să găsească locul în care s-a prăbușit avionul (*Evenimentul zilei*, 22 ianuarie 2014); „Povestea tinerei care a participat ca voluntar la o misiune ce i-a adus moartea pare ruptă din basme [...]. Toți cei care au cunoscut-o spun despre Aura Ion că era un «înger pe pământ» [...]. O colegă extraordinară, un elev dedicat și un copil pe care și l-ar dori orice părinte. Stă mărturie mesajul colegilor citit cu tristețe de una dintre prietenele ei, în fața capelei de la Ghencea, înainte ca sufletul să-i fie trimis în mâinile lui Dumnezeu [...]” (*Adevărul*, vineri-duminică, 24-26 ianuarie 2014, p. 4). Alte formule accentuează ideea că sacrificiul începuse din timpul vieții, prezentând devoțiunea aproape mistică a studentei pentru profesia ei: „Se trezea la 4 dimineața ca să meargă la unitate să dea raportul și nu făcea decât să învețe toată ziua [...]. Nu mergea în club, ca alții de vârsta ei”. Mai mult, ca și anahoreții sau călugării, ea dăruia totul celor din jur: „Nu sunt o familie înstărită, din contră, iar ea le cumpăra surorilor lucruri din soldă” (*Evenimentul zilei*, 23 ianuarie 2014).

- c) Consacrarea printr-o acțiune eroică. Imaginarul jurnaliștilor a fost catalizat de acțiunea țăranilor din satul Horea: *Adevărul* (21 ianuarie 2014) redă povestirea plină de simplitate a unuia dintre țăranii-salvatori (Alexandru Roșu): „Am văzut la televizor ce tragedie se întâmplă, am ieșit în drum și am vorbit cu alți săteni să venim ca să le dăm oamenilor o mână de ajutor. Nu am văzut avionul, dar am pornit cu toții, împreună cu pădurari și cei de la Salvamont, pe munte. Am găsit răniții la o distanță mare de avion”. Relatând acțiunea acestor țărani, jurnaliștii prezintă faptele, așa cum au fost ele povestite de eroii-salvatori, dar adaugă elemente care amplifică simbolic portretul acestora: „Argentin Todea e, așa cum se descrie, «un om simplu»,

preocupat doar de gospodărie și creșterea animalelor. Modest, dârz și cu inima mare, ca oamenii de la munte” (*Adevărul*, 27 ianuarie 2014, p. 8). Fraze pe care le întâlnim în aceeași publicație, la distanță de câteva pagini, folosite de astă dată de o înaltă față bisericească la premiera EROILOR salvatori din Apuseni: „În venele lor curge sângele eroilor Horea, Cloșca și Crișan, al lui Avram Iancu, craiul munților, a spus arhiepiscopul ortodox Irineu”. În același mod sunt prezentate și curajul și dârzenia medicilor, care, deși răniți, au făcut tot ce au putut pentru a-i ajuta pe cei cu răni mult mai grave. Ediția din 22 ianuarie 2014 a *Jurnalului Național* îl înobilează (într-un comentariu) pe unul dintre medici cu atribute supranaturale: „Dumnezeu lucrează prin oameni aleși. Radu Zamfir este unul dintre aceștia. [...] Un medic care nu poate fi numit OM. Acest medic este un ÎNGER!”.

Condamnarea autorităților apare mai rar în discursul jurnaliștilor, preocupați să prezinte filmul evenimentelor și să obțină cât mai multe declarații ale actorilor implicați în diferitele momente ale dramei. În schimb, comentariile cititorilor de pe forumurile acestor ziare și posturi TV sunt integral consacrate blamării liderilor politici și autorităților administrative. Din miile de exemple, alegem doar câteva: „Cum-necum, în țara asta ajung șefi, mari și mici, doar imbecilii și incompetenții (combinația lor)” (*Realitatea.net*, 4 februarie 2014); „Dar despre «conduita culpabilă» a unui premier care stătea pe la TV și spunea că avionul tocmai a fost găsit nu putem vorbi? Dar despre «conduita culpabilă» a unui premier care se desfăta la restaurant împreună cu reprezentanții presei, în timp ce lacrimile unui muribund, ofițer al Armatei Române, înghețau în Apuseni în așteptarea unui salvator care nu mai venea?” (*Realitatea.net*, 10 februarie 2014); „Încercări desperade de a spăla imaginea STS-ului nu fac altceva decât să o îngroape și mai tare în ridicol. Când ești incapabil de a-ți recunoaște vina mai bine te retragi decât să împrăștii scuze pe unde poți. DA, localizarea unor oameni NU s-a făcut, cine e de vină? Cei ce s-au prăbușit, nu?” (*Mediafax.ro*, 13 februarie, 2014); „Dacă am limita cheltuielile președinției, partidelor, parlamentului și ale restului de atârănători, într-un exercițiu bugetar, s-ar putea realiza toate astea, în toată Românică. Și astăzi, amărății ăia doi care au murit poate ar fi trăit în continuare!” (*Adevărul.ro*, 21 ianuarie 2014); „Ca responsabili politici trebuiau să se ducă în pădure! În primul rând că aceștia sunt praf și pulbere! Niște cretini!” (*Hotnews.ro*, 25 ianuarie 2014).

În mod evident, aceste mesaje sunt dominate de mânie și revoltă. Ele nu sunt un ecou direct al discursului jurnalistic, dar sunt o reacție naturală la faptele prezentate și mai ales la declarațiile oficialităților. Altfel spus, media nu a impus cadrul ei de reprezentare, nici în dimensiunea eroică, nici în aceea

de consacrare semireligioasă a martirajului Aurei. Discursul liturgic rămâne, ca și în celelalte cazuri analizate aici, înrădăcinat numai în textele jurnalistice, nu debordează și nu generează manifestări (semi)religioase în viața de zi cu zi. Acest discurs jurnalistice, care combină două coduri culturale (neutralitatea jurnalistică și construcția simbolică, specifică mitului și altor forme de tip religios), sacralizează victima, prin integrarea sa în cadrele sacrificiului martiric și eroizează pilotul și țăranii cei curați la suflet (mitul *le bon sauvage*). Chiar dacă nu demonizează oficialitățile, în mod sigur, prin antiteza dintre registrele narrative, discursul compromite autoritățile.

Logicile sacralizării

Mecanismul de creare a unei aure de sacralitate personală este cel mai adesea interpretat din perspectiva paradigmei weberiene a modernității, în care religia instituționalizată nu mai este unicul cadru de organizare a experiențelor oamenilor: „Globalizarea și fragmentarea culturală, noile mișcări religioase și practicile individuale de asimilare a acestora (obiceiuri, rituri, simboluri) încep să conviețuiască cu alte forme noninstituționalizate de religie, care se manifestă la nivelul indivizilor și grupurilor ca noi constructe sociale” (Margry, 2008, p. 153). Sacralizarea unor figuri care nu se integrează în cadrele specifice sfinților creștini este explicată deci în mod funcționalist, prin invocarea unui dezechilibru social și a capacității acestor figuri de a răspunde nevoii indivizilor și grupurilor de a reface (chiar și numai în imaginar) acest echilibru (Blanc, 1995; Bosca, 2005; Centlivre, 2001; Doss, 2002; Rojek, 2002).

În procesul prin care un erou, o personalitate politică sau o celebritate capătă o aureolă sacră, un rol esențial revine discursurilor culturale de *consacrare*, în special narațiunilor hagiografice. Din această perspectivă, accentul se mută de la practicile rituale ale fanilor (văzute acum ca efecte, nu cauze) la discursurile de consacrare și la instituțiile care produc și legitimează aceste discursuri.

Lunga istorie a Bisericii creștine a condus la instituționalizarea procedurilor prin care se realizează beatificarea, canonizarea și sanctificarea unei persoane (Cunningham, 2005; Mitchell, 2012; Salisbury, 2004). Elementele de substrat religios (manifestarea supranaturalului prin miracole și transformarea corpului mort în moaște) au fost întotdeauna dublate de resemnificarea întâmplărilor unei vieți în model exemplar, cu ajutorul arhetipurilor (naștere și copilărie dificile, suferințe inițiatice, chemarea mistică, devoțiune pentru semenii, moarte exemplară etc.). Elementul esențial care declanșează și ulterior legitimează acest proces de sacralizare este *povestirea hagiografică*. Aceasta a fost colportată

prin transmiterea orală, prin versiuni transcrise sau compuse în mediile monastice, prin fresce care narau istoria vieții și miracolelor unui sfânt, ulterior prin cărți religioase sau almanahuri. În epoca modernă, în procesele de promovare a noilor figuri cu aură sacrală, cel mai important actor este mass-media. Mai multe studii au subliniat mitologizarea celebrităților prin discursul jurnalistic, dezvăluind perenitatea și eficacitatea modelului hagiografic, care a conferit o aură sacrală unor celebrități precum Elvis Presley (Doss, 1999), Jim Morrison (Margry, 2008), Prince (Till, 2010b), Michael Jackson (Coman, 2003, 2011a; Lynch, 2001; Sanderson și Cheong, 2010), Dale Earnhardt (Radford și Bloch, 2012), Steve Jobs (Bell și Taylor, 2016), Claude François (Pouchelle, 1990).

Același mecanism contribuie și la consacrarea religioasă a unor lideri politici. Campania electorală a lui Viktor Iușcenko în Ucraina a fost prezentată de mass-media prin numeroase imagini de sorginte evanghelică. Vizita jurnaliștilor la casa mamei sale a condus la descrierea acesteia în ipostaze marianice, ca un simbol al devoțiunii și suferinței pentru Fiul sortit unui destin de Salvator. Campania electorală a fost prezentată ca un Drum al Crucii, pe care fiul ei trebuie să îl parcurgă pentru a-și îndeplini misiunea (Iușcenko declarase că a fost otrăvit în timpul campaniei sale). O altă vizită, la muntele Hovârla, apare ca un miracol al transfigurării, precum Isus pe muntele Tabor, în care Iușcenko abandonează culorile profane (cele ale steagului ucrainean) și alege ca simbol personal culoarea aurului. Victoria sa în alegeri este prezentată ca un miracol și ca renașterea întregii țări (Dounaevsky și Albertini, 2011). La fel, vizita regelui Mihai în România (1992) a fost descrisă de presa scrisă ca o hierofanie și ca o venire a Salvatorului care purifică România de păcatele comunismului. Regele apare ca un Isus, venind din altă lume pentru a vindeca țara bolnavă; vizita sa este prezentată ca o dovadă că România nu mai este uitată de Dumnezeu (Coman, 2003). Discursul presei pakistaneze a scos viața și mai ales moartea lui Benazir Bhutto din codul politic și le-a plasat într-un cod religios, transformând victima atentatului politic într-un martir al cauzei naționale și într-un „sfânt secular” (Boivin și Délage, 2010). Menționez aici și alte cercetări care s-au concentrat asupra discursului media referitor la sacralizarea unor lideri politici, precum Jean Jaurès (Ben-Amos, 1990), Eva Perón (Catoggio, 2013), François Mitterrand (Yonnet, 1996; Rasmussen, 1999), Che Guevara (DeSoucey *et al.*, 2008), Dun Gorg (Baldacchino, 2011) sau Lady Diana (Richards *et al.*, 1999) etc. Aceste constructe inflamează imaginarul social și sunt factorul legitimator pentru declanșarea unor comportamente ritualice de adulare a respectivelor figuri.

Pentru că în toate aceste cazuri nu este vorba despre o sanctificare în sens canonic, despre un proces lent de instituire și oficializare a unui cult și a